

Šlosar, Dušan

[Siatkowski, Janusz. Dialekt ezeski okolic Kudowy. I. ; Siatkowski, Janusz. Dialekt ezeski okolic Kudowy. II.]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1966, vol. 15, iss. A14, pp. 191-194

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100459>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

predstavleniam, ktoré vyvolávajú termíny „položenie“ a osobene „postojnosť“ orgánov reči.

Krome preroého autor išledovala a sprôtivlajemost charakteristik hlasných zvukov po otnošeniu k povyšieniu tona i prišla k vjvodom, podobným vjvodom B. Gala.³ Išledovania boli provedeny i v tom napravlennii, ak vozdijstvuet izmenennie sily na okrasku hlasného zvuka, pričem bylo ustanovleno (str. 119), čo „okraska zvuka sohranjajetsja u otdelnyh hlasných pri izmenenijah vysoty gorazdo dolšje pri „pianissimo“, čem pri „forte“ i „fortissimo“. II dallye: „imajetsja raznye indiviđualnyje predporyki dlia kompensirovanija dvuh protivoľožnyh tendencij, kotoryje imajut mesto v penii, t. e. sohranenie predpisanogo osnovnogo tona v formantnoj oblasti inogo hlasného zvuka i sohranenie okraski zvuka pri proiznesennom hlasnom zvuke.

Kniga I. Ondračkovej sođeržit v sebe mnogo novyh svjednij i cennych vjvodyv. Autor, očevidno, budet razvivatj danuju temu i svojimi posledujušimi rabotami zapolnitj proryby v našej literaturoe o vokalnom proiznošenii. Spetsialisty ix s interesom budut ožidať, poskoljku javljaetsja nesomennym, čo i v posledujuših trudah I. Ondračkovej najduť svoe otnoženie ee opyt v dannoj oblasti, tehničeskij progress i uspehi fonetiki.

Ábel Král'

Janusz Siatkowski: *Dialekt czeški okolie Kudowy I, II*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1962.

Popsat podrobne dialekt nemateřského jazyka a podat hodnocení jeho jevů je velmi náročný úkol. Je třeba hned v úvodu říci, že Janusz Siatkowski splnil tento úkol se ctí.

Jeho dvoudílná monografie popisuje nářečí tzv. Českého koutku v okolí Kladska, tedy dialekt, který našel svého badatele už před padesáti lety v J. Š. Kubinovi. Siatkowského zevrubný popis má přes 370 stran a obsahuje analýzu hláskosloví, slovtvorného systému, tvarosloví a slovní zásoby. Gramatické výklady ilustruje kromě početných příkladů i čtyřicet stránek vybraných autentických nářečních textů, pečlivě přepsaných z magnetofonových záznamů. Práci doplňuje německé resumé a podrobný rejstřík. Autor se při popisu nářečí snaží spojovat historickosrovnávací metodu s pohledem strukturním. Tento záměr se mu nejlépe podařil v oddíle hláskoslovném. Jak uvidíme dále, menší úspěch měl autorův pokus o vystižení struktury slovtvorné. V tvarosloví se Siatkowski spokojil s tradičním popisem současného stavu.

Hláskoslovný oddíl začíná výkladem o kvantitě. Ta se vyznačuje četnými starobylými rysy. Dokonce i „moravský“ kvantitu substantiv jako *klada, síla, březa, hruda*... můžeme v této oblasti, nepřilíživě vzdálené od dnešních česko-moravských izoglos tohoto jevu¹, pokládat za archaismus. Archaičnost je pochopitelná, jde-li o dialekt, na který působil český kulturní jazyk mnohem méně než na ostatní dialekty Čech. Avšak i zde je — při srovnání s popisem Kubinovým — možno pozorovat jistý vývoj (např. kvantita typu *zeli, bježí, vjeří*... proti Kubinovu zápisu *zeli, bježi, vjeři*...). Mylně však je spojovat současnou kvantitu s přízvukem, jak to činí autor např. na str. 26—28. Fakt, že slovní základ zachovává kvantitu, zejména u *í*, častěji než tvaroslovně a slovtvorně sufixy, se slovním přízvukem podle našeho názoru nikterak nesouvisí.

V hláskoslovných výkladech vychází autor z pračeského hláskoslovného systému a sleduje reflexy jednotlivých hlásek v současním nářečním stavu. Takový postup se ukázal jako plodný a osvědčil se i v českých nářečních monografiích. Hláskoslovnými jevy se popisovaný dialekt zařazuje do širšího komplexu českých nářečí severovýchodních. Jeho extrémní okrajová poloha určuje jeho větší archaičnost a zachovalost v poměru k regionálním dialektům, které měly větší kontakt s vývojovým jádrem středoečeským. Všechny specifické rysy své oblasti autor pečlivě vyšetřuje a dokládá velkým množstvím materiálu (týká se např. střídnice za slabikotvorné *r*, za př. *bilabiální w*, resp. jeho zániku, ojedinělých případů ztráty jotace po retnicích, kombinačních změn *bň > mň, dn > nn, dm > nm* apod.).

Za jistý metodologický nedostatek autorova zpracování považujeme skutečnost, že do výkladů hláskoslovných jsou důsledně zařazovány i všechny změny týkající se morfologických přípon. V těchto případech ovšem neběží o vývoj hlásek jako součástí systému, nýbrž o substituce podmíněné zcela jinými okolnostmi — potřebami systému tvaroslovného. Jsou tedy výklady hláskoslovné značně zkomplikovány materiálem, který sem vlastně ani nepatří (např. výklad

³ B. Hála, *Akustická podstata samohlásek*, Praha 1941.

¹ Slavomír Utěšený, *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*, Praha 1960, mapa II. B.

o změně $i > ej$ v instr. sg. f. na str. 38—39, nebo podobně na str. 38 výklad o instrumentálu sg. adjektiv m. a n., který má zřejmě koncovku přejatou z lokálu, atd.). Zde totiž ve valně většině případů jde o nahrazení jedné hlásky, resp. koncovky, druhou, nikoli o hláskoslovné změny. Autor na tuto skutečnost samozřejmě vždy upozorňuje; soudíme však, že je jen ku prospěchu věci, když se o těchto skutečnostech pojednává v oddílu, který je jim vyhrazen, tj. v morfologii.

Jinak máme jen drobné připomínky k jednotlivostem v hláskoslovných výkladech: na str. 35 se mezi doklady na změnu $u > i$ nedopatřením dostalo slovo *mjesic*; a ve slovech *voikat*, *vocat* je už prastaré², nelze uvažovat o změně $u > a$; u v substantivu *numúř* nevzniklo disimilací, je to odvozenina z *nunva* „jeptiška“ (správný výklad však autor uvádí na jiném místě, v tvoření slov na str. 112); subst. *kerluba* nelze vykládat z *kedlubna*, obojí podoba vznikla paralelně z něm *Kellrúben*; ve slovech *porád*, *štiri* je r původní, nevzniklo z $ř$, jak čteme ve výkladu, aj. Přes tyto drobné nedostatky v interpretaci je hláskoslovný popis velice cenný pro komplexnost a spolehlivost sebraného a utříděného materiálu.

Oddíl pojednávající o tvoření slov se výrazně liší ke svému prospěchu od obdobných oddílů v českých monografiích, a proto si zasluhuje naší zvláštní pozornosti. Neuvádí totiž jen několik vybraných slovtvorných kategorií, nýbrž podává úplné utřídění motivované slovní zásoby. Tím se tvoření slov stává adekvátním oddílem gramatického popisu dialektu. Tento požadavek by měl být vbrzku vytyčen také pro současné české nářeční monografie. Strukturní popis slovtvorné soustavy by byl základem pro překonání nynější stagnace v této oblasti nářečního výzkumu.

Přes podstatný pokrok, jež tvoření slov Siatkowského znamená, je však možno jeho postup poněkud zkorigovat. Jeho rozdělení se opírá podle úvodního prohlášení o dvě kritéria — logicko-strukturální a významové. Za primární pokládá Siatkowski kritérium první. To je založeno na polské „syntaktické“ slovtvorné teorii prof. Doroszewského. Kategorie vybudované na těchto kritériích se u autora do značné míry kryjí s kategoriemi Trávníčkovými z Mlunice spisovně češtiny I. Domníváme se však, že toto roztržení neodpovídá struktuře pojmenování ve všech případech stejně dobře. K nesázím v zařazení dochází např. mezi kategorií neosobních vykonavatelů činnosti a názvy nástrojů. Stejně apriorní, z jazykového materiálu nevyplývající, je rozlišování aktivního a pasivního děje u většiny deverbativ (např. rozdíl mezi formacemi *bidlo* a *držadlo*, který z uvedeného rozdělení teoreticky vyplývá, se v jazykovém materiálu nijak neprojevuje). Na druhé straně pak „zbývá“ řada formací, jež činí potíže při zařazování do těchto apriorních kategorií (viz na str. 115 „Rieczowniki ... niemieszczaące się w wyżej podanych grupach znaczeniowych“). Tato skutečnost přesvědčivě dokládá slabinu zmíněného rozdělení; ve skutečnosti žádný prostředek v jazyce nestojí mimo systém. Jinou nedůslednost vidíme v rozdělení adjektiv. Autor je přejímá v podstatě od Trávníčka přesto, že toto řazení nevyhovuje strukturálnímu chápání: část kategorií je určena podle významu sufixu (adjektiva posesivní, adj. označující původ, adj. vyjadřující podobnost atd.), část je dána lexikálním významem slovního základu, např. adjektiva místní a časová. Na tento nedostatek upozornil už před časem A. Siczkowski³. Nepovažujeme dále za vhodný ani autorem přejatý Trávníčkův termín „adjektiva jakosti“. Toto pojmenování je lépe rezervovat pro jiný způsob rozdělení adjektiv (adj. jakostní proti vztahovým). Pro tuto skupinu je výstižnější a struktuře jmenování více odpovídá název „adjektiva objektivě posesivní“. Termín zavedl A. Siczkowski v citované práci. Jsou to skutečně adjektiva, jimiž se pojmenovává vlastnost podle objektu patřícího jejímu nositeli (*hrbatej* = mající hrb). Stejně nesystémově je podáno např. rozdělení denominálních sloves. Fakt, že tři skupiny sloves (slovesa znamenající „dělat to, co vyjadřuje základní substantivum“, dále „opatřovat, pokrývat ... tím, co znamená základní jméno,“ a slovesa „netvořící výrazné významové typy“ — str. 166—167) jsou tvořeny stejnými sufixy, a to od jmen objektu, jenž je dějem zasahován, svědčí zřetelně o tom, že zvolené schéma neodpovídá skutečné pojmenovací struktuře. Nevidíme skutečně objektivní slovtvorný rozdíl např. mezi slovesy *kouřit* „vydávat kouř“ a *radit* „dávat radu“. V práci však patří do různých kategorií.

Vidíme tedy, že autor při analýze velmi často opouští zásadu, kterou si vytyčil v úvodu. Je totiž při interpretaci významu bude dávat přesnost kritériu logicko-strukturálnímu před hlediskem významovým. Z toho plyne většina připomenutých nedostatků. Domníváme se, že nejlepší vodítkem k překonání dosavadních metodologických nesází, a to i pro nářeční slovtvorbu, je podnětná Dokulilova práce.⁴ Pro popis nářečního tvoření slov je pak výhodnější cesta abstrakce

² Viz Holub—Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, s. 167.

³ Andrzej Siczkowski, *Struktura słowotwórcza przymiotników czeskich i polskich*, Wrocław 1957.

⁴ *Tvoření slov v češtině I*, Dokulil, Miloš *Teorie odvozování slov*, Praha 1962.

od konkrétních formací k slovtvorným typům a od nich ke kategoriím. Touto metodou se mj. vyhneme také nebezpečí subjektivního hodnocení formací a z toho vyplývajícího jejich nejednotného zařazení. Tomuto nebezpečí Siatkowski občas podlehl, např. při interpretaci odvození *vejstupek*, *vješák*, *smrkáč* a jiných jako názvů místa (str. 88, 90, 91); jindy např. vykládá adj. *čistotnej* a *zlostnej* jako adj. dějová (str. 124) apod.

Vedeme-li zkoumání od jednotlivých formací ke kategoriím, snáze odhalíme také možné chyby při analýze sufixů nebo při rekonstrukci fundujícího slova (*brusar*, *kovář* jsou spíš denominativa než deverbativa; formace typu *vožralec*, *umrlec* lze spíš interpretovat jako deadjektiva — od *vožralej*, *umrlej* — než jako deverbativa; subst. *hromnice* je odvozeno od adj. *hromňi*, nikoli přímo od substantiva *hrom*; *štedroyka* od *štedri*, nik. *štedrovešeríi*; *morous* není odvozenina od subst. *múra*; *zlobit se* není určitě deadjektivum; *vytentovat*, *zatenovat* nejsou odvozeniny od *vytent*, *ozatento* — to jsou už postverbální interjekce — nýbrž od zájmena *tento*: *tentovat*, prefixy jsou připojeny sekundárně, atd.).

Jiným, ovšem jen formálním nedostatkem je postup, kterým se připojuje slovesný kmenotvorný příznak k vlastním slovtvorným sufixům; ve skutečnosti existuje deverbativní sufix *-č*, nikoli *-ič*, *-ač*, *-áč* apod.

Mezi klady oddílů patří např. skutečnost, že autor rozmnožuje počet slovtvorných kategorií o zčestěná substantiva, adjektiva i slovesa. To je přínos, který je zvláště významný při popise kladského dialektu, po dlouhou dobu lexikálně ovlivňovaného německým sousedstvím.

Přes všechny uvedené výtky, které lze přičíst na vrub hlavně všeobecné nepropracovanosti metodologie slovtvorné analýzy nářečí, znamená tento oddíl v monografii Siatkovského značný pokrok, zejména ve srovnání s moderními nářečnými monografiemi českými.

Materiálové velmi dobře fundovaný je i popis tvarosloví. Tvarosloví, zejména deklinace popisovaného dialektu, je zajímavý okrajový typ, který se posléze vyvíjel do značné míry samostatně, bez výraznějšího vlivu dialektu středočeského typu nebo obecné češtiny. Pozoruhodná je např. výrazná diferenciacie maskulin životných proti neživotným v plurálu, a to zčásti i na úkor rozdílů mezi tvrdými a měkkými deklinačními typy (gen. *sedlácu* a *šoucu*, dat. *sedlácum*, *šoucum*, ak. *sedláci*, *šouci*, instr. *sedlácima*, *šoucima* a proti tomu *klobouki*, *klobouku*, *kloboukám*, *kloboukách*, *kloboukama*). — Protože gen. sg. má u neživotných maskulin nejčastěji koncovku *-u*, je gen. pl. v těchto případech shodný s tvarem feminin, tzn. má původně duálovou koncovku *-ou* rozšířenou o *-ch* přejaté od deklinace adjektiv (*rohouch*, *zubouch*...). Významná je jistě okolnost, že tvaroslovný systém nestagnoval ani v posledním půlstoletí; kdežto Kubín zaznamenával tuto koncovku gen. pl. jak u neživotných, tak u životných neosobních (*holubouch*, *hadouch*), není už v dnešní době rozdíl mezi jmény osob a zvířat. Tendence, která se ve spisovné češtině v podstatě prosadila před štaletími, se v kudovském dialektu dovršila v době nedávno minulé. Ani občasné tvary nom. pl. na *-ove* // *-ově*, uváděné Kubínem, nemusejí být projevem vlivu spisovného jazyka nebo jiných dialektů, jak soudí Siatkowski (II. díl, str. 11). I když varianta s kvantitou budi podezření, přesto je tyto tvary možno interpretovat jako archaismy, o to spíše, že nom. pl. u neživotných typu *lesové* není od dob národního obrození ve spisovném jazyce možný a ve středočeských a východočeských dialektech se, pokud víme, nevyskytuje dnes rovněž. Další pozoruhodností je misty se uplatňující tendence k utváření lok.-gen. v plurálu, např. *bez (o) hošich*, *vojácich*, podněcená homonymií obou pádů u jistých deklinačních typů v některých místech, k níž ovšem došlo jiným procesem (*dňích*, *polích*, *kostich*...). Tato tendence nebyla nijak silná a od dob Kubínových zřetelně slabne. — Phurálová deklinace adjektiv unifikovala v nepřímých pádech své koncovky s deklinaací zájmennou (např. gen. *dobřejch* // *dobrech* i *tejch* // *tech* atd., podobně *předňích* a *ičh*). S některými rysy, jež jsme tu vypočetili, se setkáváme i v jiných typech českých nářečí v užším smyslu (ve středočeských a východočeských), nikde je však nenacházíme v takové koncentraci jako právě v tomto nářečí. — Z archaismů stojí za zmínku zachování rozdílů mezi slovesnými typy *táhnout* a *minout* (*táh* x *minul*) apod., z innovací značná deklinační produktivita typu *kuře*, nemající snad kvantitativní obdobu v žádném dialektu Čech.

K jednotlivým autorovým výkladům máme několik drobných korektur: rozdíl mezi *ubíte* a *ubíři* je záležitost slovtvorná, nikoli tvaroslovná; u tvaru číslovky *šterma* nemá odvolání na paralelu v tvaru hanáckém smysl — tam vznikl tento tvar zcela jiným způsobem; autorem rekonstruovaný tvar *bíl seš* jako vzor 2. os. sg. préterita je velmi nepravděpodobný, v dialektu je možno s jistotou předpokládat podobu *bíls*, apod.

Tvaroslovný oddíl podává vyčerpávající obraz a je vítaným doplněním údajů Kubínových.

Oddíl nadepsaný Słownictwo podává analýzu nářeční slovní zásoby. Autor ukazuje, že kontakt se sousedním územím českým byl dost živý a trval až do nedávné doby. Z 4250 slovníkových hesel je 75 % shodných se spisovnou češtinou, další početná vrstva s českými dialekty, zejména severovýchodními, a jen asi 370 slovníkových jednotek lze charakterizovat jako speciické pro danou oblast. Z toho asi 300 jednotek zaznamenal autor jen sporadicky. O dlouhém lexici-

kálnim kontaktu s vlastním českým územím svědčí přejetí poměrně nových slov, jako je např. *záškrť, retka* apod. Na druhé straně se tu ovšem setkáváme i s výraznými archaismy (např. žije sloveso *kolu, klát* aj.). Autor má pravdu, když tvrdí, že se v kudovském dialektu zachovávají archaismy, které v obecné češtině i v dialektch vycházejí z úzu. V detailním rozboru mu však nemůžeme dát zapravdu v každém jednotlivém případě. Je to ostatně pro Nečecha, i když ovládá současný jazyk velmi dokonale, nepřiměřeně těžký úkol. Tak např. germanismus *jamrovat*, o němž se Siatkowski domnívá, že se po československé straně hranice už nevyskytuje, můžeme nalézt i v současné beletrii u Josefa Škvoreckého (Sedmiramenný svícen), autora jinak vlivy tradičního teritoriálního dialektu zasaženého minimálně. Také stylové hodnocení různých slov není vždy zcela přesné. Tyto drobné nedostatky však nijak podstatně nezkrslují autorovy závěry o slovní zásobě dialektu.

V resumé autor především hodnotí rozdíly mezi svými zjištěními a fakty z Kubínovy monografie. Podle našeho soudu však nelze spolu s autorem všechny rozdíly svádět na Kubínovu odchýlnou metodu výzkumu, především pak na fakt, že se Kubín ve výběru informátorů zaměřoval především na lidové vyprávěče. Zejména oddíl pojednávající o tvarosloví nás poučil o tom, že v mnoha případech jde nepochybně o objektivní vývoj dialektu během půlstoletí. Soudíme tedy, že jistý pohyb je možno předpokládat i v ostatních plánech jazyka. Tím nechceme popřít, že by se ve vyprávěčském stylu nemohly vyskytnout jevy, které v normálním sdělovacím stylu dialogovém nenajdeme. Tyto zvláštnosti mohou být mimo jiné jistě i výsledkem cizího vlivu, v našem případě vlivu lidové literatury, která byla v minulosti rozšířena na vlastním českém území.

Závěrem. Siatkowského monografie je vítaným přínosem české dialektologii: ještě v neporušeném stavu tu byl popsán a analyzován okrajový dialekt, jehož struktura bude patrně během jedné generace podstatně narušena vlivem polského okolí. Práce přitom důsledně a pečlivě srovnává popsané jevy se stavem, jaký v této oblasti zachytil před padesáti lety J. Š. Kubín. Jednotlivé dílčí nedostatky, které práci vytýkáme, nemožou nijak snižovat její objektivní cenu. To, že nejvíce kritických připomínek jsme měli k oddílu pojednávajícímu o tvoření slov, nemůže nic změnit na faktu, že takové komplexní zpracování nářeční slovo tvorby může být vzorem pro nářeční popisy, které vznikají v současnosti u nás.

Dušan Šlosar

Ján Horecký: Morfematická štruktúra slovenčiny. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1964
194 strán.

Štúdiu problémov aplikovanej lingvistiky sa u nás venuje čoraz väčšia pozornosť, avšak praktických výsledkov zatiaľ stále nie je veľa. Preto publikáciu Jána Horeckého treba vysoko hodnotiť ako prínos do slovenskej jazykovedy. Autor sa prvý pokúša podať ucelený pohľad na zložitú morfematickú štruktúru spisovnej slovenčiny. Skôr ako pristúpi k vymedzovaniu jednotlivých sústav štruktúrnych typov a k ich grafickému znázorneniu, vyrovnáva sa s problémami terminologickými. V konfrontácii s definíciami viacerých autorov spresňuje pre svoju potrebu definíciu pojmu morféma — čiastka slovného tvaru, ktorou sa tento zaraďuje do tvarového súboru a ktorá odkazuje na významové prvky; je prostriedkom na ich zakódovanie; je uzavretým systémom submorfém. Narába s viacerými typmi morfém — korennou, relačnou, derivačnou, formovou, kongruenčnou, modifikačnou, enklitickou ap. Okrem morfém pracuje so submorfémami (členy relačnej morfémy, napr. pádová, osobná, nulová submorféma; nemožno hovoriť o nulovej morféme, pretože nie je reprezentovaná zvukovým radom) a morfami (časť slovného tvaru, ktorá zostane po vylodení morfém, ale neodkazuje na významové prvky, napr. mal-o-mesto).

Menné sústavy sú oveľa zložitejšie ako slovesné, pri ktorých je málo derivačných morfém. Jednotlivé morfematické sústavy a ich dráhy sú tu charakterizované pochopiteľne nie počtom nadbytočnosti, bežne používanom v teórii informácie, ale počtom rozlišovacích morfém. Pomer týchto morfém ku všetkým ostatným je dôležitou charakteristikou pri grafickom znázornení substantívnych a adjektívnych morfematických sústav. V každej sústave udáva autor pod údajom o počte morfém v danom stĺpci aj hodnoty pozičnej entropie, maximálnej pozičnej entropie, relatívnej a podmienenej pozičnej entropie podľa vzorcov

$$H = - \sum_{i=1}^n p_i \lg p_i; \quad h = \frac{H}{H_{\max}} = \frac{\sum_{i=1}^n p_i \lg p_i}{1 \lg n};$$